

Magdalena MICHALIK-SZTUMSKA
Akademia im. Jana Długosza
w Częstochowie

Wychodźstwo polskie w Brazylii. Stan badań nad zagadnieniem

Od czasu odkryć geograficznych w Amerykach do drugiej połowy XIX w. Polacy nielicznie i dość przypadkowo przybywali do Ameryki Łacińskiej. W tej grupie znaleźli się między innymi: uczestnicy holenderskiej ekspedycji wysłanej do Brazylii przeciw Hiszpanii i Portugalii w pierwszej połowie XVII w.; legioniści z armii napoleońskiej; Polacy, którzy wzięli udział w walkach o wyzwolenie Ameryki Południowej i Środkowej spod hiszpańskiego panowania w początkach XIX w.; uczestnicy francuskiej interwencji zbrojnej na terenie Meksyku w latach sześćdziesiątych XIX w.; wychodźcy polityczni po powstaniu listopadowym; podróżnicy, badacze, inżynierowie¹.

Masowa emigracja ekonomiczna, głównie chłopskich wychodźców z ziem polskich do Ameryki Łacińskiej, kierująca się zwłaszcza do Brazylii, ale z czasem także do Argentyny, objęła okres od końca lat sześćdziesiątych XIX w. do momentu wybuchu II wojny światowej. Szacuje się, iż wówczas do Brazylii przybyło około 150 tys. osób, przy czym zdecydowana większość do 1914 r. (ok. 110 tys.)². Tenże ruch wychodźczy miał przede wszystkim osiedleńczy charakter. W wieku XX do Brazylii z ziem polskich kierowały się również grupy wychodźstwa politycznego. Wśród nich wyraźnie wyodrębniły się dwie: grupa

¹ M. Kula, *Ameryka bliska i daleka*, [w:] *Emigracja, Polonia, Ameryka Łacińska. Procesy emigracji i osadnictwa Polaków w Ameryce Łacińskiej w świadomości społecznej*, red. T. Paleczny, Warszawa 1996, s. 55–60.

² J. Mazurek, *Kraj a emigracja: ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939)*, Warszawa 2006, s. 9.

emigrantów związanych z ruchem socjalistycznym, która napłynęła za ocean po upadku rewolucji w zaborze rosyjskim w latach 1905–1907, a także emigracja polityczna i kombatancka z lat 1939–1945 oraz z okresu po 1945 r.³

Do Brazylii w ślad za wychodźcami docierali również politycy, działacze społeczni, pisarze, poeci, publicyści, dziennikarze. Warunki, w jakich żyli emigrujący rodacy, oraz egzotyka odległego kraju budziły zainteresowanie oraz chęć naocznego zapoznania się z tamtejszą rzeczywistością. Efektem były częste, okresowe podróże za ocean.

Podjęte dotychczas próby zebrania i podsumowania dorobku piśmienniczego, związane z omawianym tematem, przynoszą obszerny przegląd literatury przedmiotu. Ze względu na przeobrażanie się zbiorowości emigracyjnych w społeczność polonijną nie jest możliwe całkowite rozgraniczenie badań nad emigracją i Polonią. Problematyka emigracji w polskich badaniach historycznych zawsze była jednym z priorytetowych tematów. Badania nad problematyką polonijną w Ameryce Łacińskiej, w tym w Brazylii, organizacyjnie rozwijające się od połowy lat siedemdziesiątych XX w., wpisują się obecnie w polskie studia latynoamerykańskie⁴. W niniejszym szkicu przywołane zostaną jedynie wybrane pozycje składające się na obraz emigracji i skupisk polonijnych w Brazylii oraz wskazujące kierunki badań.

Poziom opracowania i dostępność materiałów źródłowych przechowywanych w archiwach oraz bibliotekach, a także innych zbiorach, znacząco wpływa na efekty badań historycznych. Wybrane informatory o zasobach archiwalnych⁵

³ M. Malinowski, *Ruch polonijny w Argentynie i Brazylii w latach 1989–2000*, Warszawa 2005, s. 79–84; T. Paleczny, *Kształtowanie się obrazu Polonii latynoamerykańskiej w świadomości społeczeństwa polskiego*, [w:] *Emigracja, Polonia, Ameryka Łacińska...*

⁴ A. Dembicz, *Zainteresowania i studia latynoamerykańskie w Polsce (I)*, „Ameryka Łacińska”, 1995, nr 1–2, s. 38–40; tegoż, *Zainteresowania i studia latynoamerykańskie w Polsce (II)*, „Ameryka Łacińska” 1995, nr 3, s. 85–90; tegoż, *Zainteresowania i studia latynoamerykańskie w Polsce w ostatnich latach*, [w:] *Emigracja – Polonia – Ameryka Łacińska...*, s. 93–109; tegoż, *Zainteresowania i studia latynoamerykańskie w Polsce*, [w:] *Filozofia poznawania Ameryki. Studium idei i koncepcji poznawania i interpretowania Ameryki od czasów najdawniejszych po współczesne studia latynoamerykańskie*, Warszawa 2006, s. 375–407.

⁵ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1865–1939. Informator o źródłach przechowywanych w centralnych archiwach państwowych w Polsce*, Kraków 1988; tegoż, *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1831–1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce*, Warszawa 1977; tegoż, *Polonia zagraniczna: informator o materiałach źródłowych do 1939 roku przechowywanych w Archiwum Akt Nowych*, Warszawa 1981; E. Kołodziej, R. Mrowiec, *Ameryka Łacińska, Hiszpania i Portugalia w źródłach Archiwum Akt Nowych do roku 1945*, Warszawa 1996; R. Stemplowski, J. Szemiński, *Polskie źródła archiwalne dla dziejów Ameryki Łacińskiej w XIX i XX wieku*, „Dzieje Najnowsze” 1972, nr 2, s. 137–145.

i bibliotecznych⁶ pozwalają na wstępne zorientowanie się w krajowych materiałach przed podjęciem szerszej kwerendy. Wśród prac bibliograficznych porządkujących wiedzę o materiałach źródłowych do dziejów emigracji oraz skupisk polonijnych w Ameryce Południowej na uwagę zasługuje m.in. cykl publikacji bibliograficznych, opracowany przez Władysława Chojnackiego⁷, oraz zespolone opracowanie pod redakcją Ireny Paczyńskiej i Andrzeja Pilcha⁸.

Masowe wychodźstwo z ziem polskich do Brazylii w latach 1869–1939 wywołało ogromne zainteresowanie społeczeństwa polskiego szeroko rozumianą tematyką brazylijską, którą odzwierciedla wachlarz różnego rodzaju ówczesnych wypowiedzi, poczynając od publicystyki po pozycje o charakterze naukowym.

⁶ M.in. w serii *Zbiory i Prace Polonijne Bibliotek Polskich: Zbiory i prace polonijne Biblioteki Narodowej: informator*, t. 1, oprac. A. Kłossowski, Warszawa 1982; *Zbiory i prace polonijne Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie: informator*, t. 2, oprac. H. Natuniewicz, Warszawa 1984; *Polonica zagraniczne i inne zbiory polonijne Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy: informator*, t. 3, oprac. M. Parnowska, Warszawa 1987; *Zbiory i prace polonijne Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: informator*, cz. 1, t. 4, oprac. J. Albin, Warszawa 1993; *Zbiory i prace polonijne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu: informator*, t. 5, oprac. J. Dembski, Warszawa 1994; *Zbiory i prace polonijne Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu: informator*, t. 6, oprac. A. Jazdon, Warszawa 1995; *Zbiory i prace polonijne Biblioteki Jagiellońskiej oraz wybranych bibliotek instytutowych Uniwersytetu Jagiellońskiego: informator*, t. 7, oprac. A. Chojko, Warszawa 1997; *Polonica zagraniczne w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu: informator*, t. 8, oprac. J. Fercz, E. Pitak, Wrocław 1998; *Zbiory polonijne Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie i wybranych bibliotek instytutowych Uniwersytetu Warszawskiego: informator*, t. 9, oprac. J. Ćwiekowa, Warszawa 1999; *Zbiory i prace dotyczące emigracji i Polonii w Bibliotece Uniwersyteckiej oraz Książnicy Miejskiej w Toruniu: informator*, t. 10, oprac. M.A. Supruniuk, Toruń 1999; *Zbiory i prace polonijne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi: informator*, t. 11, oprac. J. Fontner, Łódź 2000.

⁷ *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1980 wraz z uzupełnieniami za rok 1979*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1982; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1981 wraz z uzupełnieniami za rok 1980*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1983; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1982 wraz z uzupełnieniami za rok 1981*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1984; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1983 wraz z uzupełnieniami za rok 1982*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1985; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1984 wraz z uzupełnieniami za rok 1983*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1986; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1985 wraz z uzupełnieniami za rok 1984*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1987; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1986 wraz z uzupełnieniami za rok 1985*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1988; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1987 wraz z uzupełnieniami za rok 1986*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1989; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1988 wraz z uzupełnieniami za rok 1987*, oprac. W. Chojnacki, Kraków 1990; *Polonia: bibliografia publikacji wydanych w kraju w roku 1989 wraz z uzupełnieniami za rok 1988*, oprac. W. Chojnacki, A. Kraszewska, P. Kraszewski, Poznań 1991.

⁸ *Materiały do bibliografii dziejów emigracji oraz skupisk polonijnych w Ameryce Północnej i Południowej w XIX i XX wieku*, red. A. Pilch, I. Paczyńska, Kraków 1979.

Na dorobek piśmienniczy tego okresu złożyły się teksty uczonych, pisarzy, polityków, działaczy społecznych. W publicznej debacie nad istotnym problemem wychodźstwa za ocean wzięło udział wiele znanych osób. Autorów frapowały kwestie emigracji Polaków do egzotycznego kraju, jakim była Brazylia. Niejednokrotnie ciekawość wielu zagadnień inspirowała do podróży na drugą półkulę i obserwacji z bliska. Publikacje te stanowią przegląd rozmaitych postaw zajmowanych wobec wychodźstwa za ocean. Często zarysowane są w nich trudne warunki, z jakimi przyszło zmagać się emigrantom po przybyciu na miejsce, ich wysiłek wkładany w zagospodarowywanie podzwrotnikowej puszczy, zdecydowanie rzadziej aktywność przejawiana poza rolnictwem. W okresie międzywojennym sporządzane były licznie specjalne informatory dotyczące kraju, do którego kierowali się emigranci, poradniki dla przyszłych osadników, przewodniki i opisy mające ułatwić orientację w terenie po dotarciu do celu. W obficie wydawanych wspomnieniach oraz w literaturze pięknej wyraźnie zaznaczają się motywy przygodowe. Pojawiły się wówczas prace o charakterze naukowym oraz bardziej syntetycznym. Wśród nich wyróżniają się studia Kazimierza Głuchowskiego, Kazimierza Stołyhwy, Bolesława Żabko-Potopowicza. Charakterystyczna jest zwłaszcza duża liczba przyczynków rozproszonych w różnorodnych publikacjach⁹.

Po drugiej wojnie światowej omawiana problematyka również skupiła wiele uwagi. Sporo miejsca poświęcono, podobnie jak w poprzednim okresie, zagadnieniom emigracji i osadnictwa. Do klasyki należą tu m.in. prace Krzysztofa Groniowskiego, Izabeli Klarnier, Marcina Kuli, Marii Paradowskiej. W tym cza-

⁹ Przykładowo: M. Bochdan-Niedenthal, *Ucayali. Raj czy piekło nad Amazonką*, Warszawa 1935; A. Dygasiński, *Listy z Brazylii*, [w:] *Pisma wybrane*, t. 24, Warszawa 1953, s. 39–148; M. Ficińska, *20 lat w Paranie*, Warszawa 1938; K. Głuchowski, *Wśród pionierów polskich na antypodach. Materiały do problemu osadnictwa polskiego w Brazylii*, Warszawa 1927; M. Isaakowa, *Polka w puszczech Parany*, Poznań 1936; T. Kubina, *Wśród polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej*, Potulice 1938; M.B. Lepecki, *Polskie tereny kolonizacyjne w Ameryce Południowej*, Warszawa 1931; J. Makarczyk, *Nowa Brazylia. Dżungla – osiedla – ludzie*, Warszawa 1929; E.L. Migasiński, *Polacy w Paranie współczesnej*, Warszawa 1923; I. Posadzy, *Drogą pielgrzymów. Wrażenia z objazdu kolonii polskich w Południowej Ameryce*, Poznań 1938; J. Okołowicz, *Wychodźstwo i osadnictwo przed wojną światową*, Warszawa 1920; J. Siemiradzki, *Szlakiem wychodźców. Wspomnienia z podróży do Brazylii, odbytej z polecenia Galicyjskiego Wydziału Krajowego, z przedmową J. Ochorowicza*, t. 1–2, Warszawa 1900; tegoż, *Z Warszawy do równika. Wspomnienia z podróży odbytej po Ameryce Południowej, odbytej w latach 1882/83*, wyd. 1, Warszawa 1886; K. Stołyhwo, *Sprawozdanie z podróży do Brazylii w sprawie badań antropologicznych nad ludnością polską w Paranie*, Warszawa 1931; Z. Uniłowski, *Żyto w dżungli*, Warszawa 1936; K. Warchałowski, *Picada. Wspomnienia z Brazylii*, Warszawa 1930; L. Włodek, *Polacy w Paranie*, Warszawa 1910; E.S. Woś-Saporski, *Państwo*, Warszawa 1939; A. Zarychta, *Emigracja polska 1918–1931 i jej znaczenie dla państwa*, Warszawa 1933; B. Żabko-Potopowicz, *Osadnictwo polskie w Brazylii*, Warszawa 1936.

się wyraźnie zaznaczył się nurt zainteresowania sprawami brazylijskiej Polonii. Podobnie jak w okresie wcześniejszym omawiane kwestie zajęły dużo miejsca w beletrystyce oraz wspomnieniach¹⁰.

W latach siedemdziesiątych XX w. organizowane i realizowane były badania nad tematyką polonijną w Ameryce Łacińskiej. W 1976 r. powołany został Instytut Badań Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego, w którego ramach działał Zespół Badawczy Ameryki Łacińskiej kierowany przez Marcina Kulę. Prace tego zespołu koncentrowały się na problematyce losów polskich emigrantów po przybyciu na miejsce osiedlenia. Towarzyszyło im wydawanie m.in. specjalistycznych czasopism, mianowicie „Problemów Polonii Zagranicznej” i „Przeгляdu Polonijnego”. Zaznaczyć w tym miejscu trzeba także wydawane przez Katolicki Uniwersytet Lubelski „Studia Polonijne”. W efekcie wieloletnich prac w tym okresie powstają syntezy *Polonia w Ameryce Łacińskiej*¹¹, pod redakcją Zbigniewa Dobosiewicza i Waldemara Rómmela, oraz redagowane przez Marcina Kulę *Dzieje Polonii w Ameryce Łacińskiej*¹². Na uwagę zasługują także dwa przedsięwzięcia edytorskie, mianowicie wydane po wojnie *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890–1891*, a także publikacja *Imigranci*

¹⁰ W. Breowicz, *Ślady Piasta pod Piniorami. Szkic z dziejów wychodźstwa polskiego w Brazylii*, Warszawa 1961; E. Ciuruś, *Polacy w Brazylii*, Lublin 1977; K. Groniowski, *Polska emigracja zarobkowa w Brazylii 1871–1914*, Warszawa 1972; I. Klarner, *Emigracja z Królestwa Polskiego do Brazylii w latach 1890–1914*, Warszawa 1975; M. Kula, *Polonia brazylijska*, Warszawa 1981; M.B. Lepecki, *Od Amazonki do Ziemi Ognistej. Podróże po Ameryce Południowej*, Warszawa 1958; tegoż, *Parana i Polacy*, Warszawa 1962; tegoż, *Po bezdrożach Brazylii*, Warszawa 1962; A. Olcha, *Brazylijskie profile*, Warszawa 1971; tegoż, *Kamień i szkło (szkice)*, Warszawa 1967; tegoż, *Szumią dęby nad Iguassu*, Warszawa 1959; M. Paradowska, *Podróżnicy i emigranci. Szkice z dziejów polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej*, Warszawa 1984; tejże, *Polacy w Ameryce Południowej*, Wrocław 1977; tejże, *Wkład Polaków w rozwój cywilizacyjno-kulturalny Ameryki Łacińskiej*, Warszawa 1992; M. Rusinek, *Wiosna admirała: powieść historyczna*, wyd. 6, Warszawa 1965; tegoż, *Muszkietier z Itamariki: powieść historyczno-kolonialna*, wyd. 4, Warszawa 1965; tegoż, *Królestwo pychy: powieść historyczna*, wyd. 3, Warszawa 1965; W. Wójcik, *Lublinciacy w Brazylii*, Warszawa 1963; tegoż, *Moje życie w Brazylii*, Warszawa 1961; tegoż, *Po obydwu stronach równika*, Warszawa 1966; A. Zarychta, *W szkole i w dżungli. Podróż do Brazylii*, Warszawa 1966; B. Żabko-Potopowicz, *Diamentowa rzeka*, Warszawa 1977.

¹¹ *Polonia w Ameryce Łacińskiej*, red. Z. Dobosiewicz, W. Rómmel, Lublin 1977.

¹² *Dzieje Polonii w Ameryce Łacińskiej*, red. M. Kula, Wrocław 1983. Tamże zob. zwł.: E. Anuszevska, *Gospodarowanie Polonii brazylijskiej*; M.A. Ignatowicz, *Przemiany społeczności polskiej w Brazylii*; I. Klarner-Kosińska, *Polonia w São Paulo*; M. Krasicki, *Sytuacja Polonii brazylijskiej w dobie ustaw nacjonalistycznych prezydenta Getulio Vargasa*; M. Kula, *Wstęp*; K. Smolana, *Polonia w Brazylii. Rys historyczny*; tegoż, *Za Ocean po lepsze życie*.

*polscy w Brazylii podczas II wojny światowej. Wybór dokumentów z archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Sikorskiego*¹³.

Po roku 1990 na polu omawianych badań wyraźnie odnotowuje się aktywność Centrum Studiów Latinoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego (CESLA)¹⁴. Prace badawcze prowadzone w CESLA koncentrują się na współczesnej problematyce polonijnej¹⁵. Efektem współpracy z instytucjami latinoamerykańskimi są publikacje oparte na badaniach terenowych prowadzonych w południowej Brazylii i Argentynie¹⁶.

Należy podkreślić, iż istnieją prace związane z tematem o charakterze naukowym bądź zbliżonym, tworzone przez członków polskich wspólnot w Brazylii¹⁷. Autorami ważkich studiów są tutaj m.in. Edmund Gradoliński, Ruy C. Wachowicz, ks. Zdzisław Malczewski¹⁸. Prace te mają m.in. tę zaletę, iż powstają w dużej mierze na bazie danych gromadzonych na miejscu. Jest to istotne, po-

¹³ *Imigranci polscy w Brazylii podczas II wojny światowej. Wybór dokumentów z archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Sikorskiego*, red. R. Stemplowski, Kraków 1978; *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890–1891*, oprac. W. Kula, N. Assorodobraj-Kula, M. Kula, Warszawa 1973. Przed drugą wojną światową wydane zostały także: *Pamiętniki emigrantów. Ameryka Południowa*, z przedmową L. Krzywickiego, Warszawa 1939.

¹⁴ *20 lat CESLA, 1988–2008: publikacja z okazji XX-lecia działalności Centrum Studiów Latinoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego*, red. K. Dembicz, Warszawa 2008. Więcej informacji także na stronach internetowych CESLA: www.cesla.uw.edu.pl. Zob. także: A. Dembicz, *Zainteresowania i studia...*, [w:] *Emigracja – Polonia – Ameryka Łacińska...*, s. 93–109; tegoż, *Zainteresowania i studia...*, [w:] *Filozofia poznawania Ameryki...*, s. 375–407.

¹⁵ Podjęte zostały m.in. takie tematy badawcze, jak „Polska i polskość w środowiskach współczesnej Polonii latinoamerykańskiej”, „Duszpasterstwo polskie w Ameryce Łacińskiej”, „Parafie Towarzystwa Chrystusowego w Brazylii w kształtowaniu społeczności i środowisk lokalnych”, „Współczesny ruch polonijny w Ameryce Łacińskiej”. Przytaczam za: M. Malinowski, *Ruch polonijny...*, s. 9. Zob. także: *Polonia latinoamerykańska w polskiej nauce i praktyce społecznej: tendencje najnowsze i wyzwania. Konferencja Robocza, Warszawa, 28 listopada 1997 r.*, red. M. Malinowski, Seria: *Dokumenty robocze*, CESLA UW, Warszawa 1998.

¹⁶ Podaję za: A. Dembicz, *Zainteresowania i studia...* [w:] *Filozofia poznawania Ameryki*, s. 398–399.

¹⁷ Przykładowo: L.I. Modtkoski, *Kolonizacja polska w Áurea – Rio Grande do Sul*, [w:] *Obecność polska w Brazylii. Materiały z sympozjum Brazylia–Polska. Kurytyba 1988*, red. G. Sygowska, Warszawa 1996, s. 33–44; F.A. Stawiński, *Ogólny zarys dziejów imigracji polskiej w Rio Grande do Sul*, [w:] tamże, s. 45–48; S. Turbański, *Kolegium im. Henryka Sienkiewicza w Kurytybie*, [w:] tamże, s. 77–91; R. Wypych, *Doświadczenia życiowe Roberto Wypycha – inicjatora osadnictwa i spółdzielczości oraz senatora federalnego*, [w:] tamże, s. 49–58.

¹⁸ Przykładowo: E. Gradoliński, *Brazylia. Druga ojczyzna 800 000 Polaków*, Kraków 1971; R.C. Wachowicz, *Aspekty polityczne i ideologiczne polskiej imigracji do Brazylii (1869–1964)*, [w:] *Obecność polska...*, s. 13–20; ks. Z. Malczewski, *Obecność Polaków i Polonii w Rio de Janeiro*, Lublin 1995; tegoż, *Słownik biograficzny Polonii brazylijskiej*, Warszawa 2000; tegoż, *W służbie Kościoła i Polonii. Towarzystwo Chrystusowe: funkcje społeczne i duszpasterskie w środowisku polonijnym w Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 1998, tegoż, *Ślady polskie w Brazylii*, Warszawa 2008.

nieważ fundamentem dotychczasowego bogatego dorobku krajowych autorów były materiały dostępne w Polsce. Na początku lat osiemdziesiątych Marcin Kula wymieniał w swym studium nielicznych badaczy, którzy mieli okazję prowadzić badania na miejscu¹⁹. Po okresie przemian politycznych przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. sytuacja zmienia się stopniowo za sprawą wspomnianych wyżej badań terenowych.

Szeroki przegląd dorobku piśmienniczego do 1980 r., dotyczącego emigracji do Brazylii oraz tamtejszych środowisk polonijnych, znajdujemy w studiach wspomnianego już Marcina Kuli. Możemy tu wymienić zwłaszcza dwa teksty: *Ameryka bliska i daleka* w pracy *Ameryka Łacińska w relacjach Polaków. Antologia*²⁰ oraz *Wstęp* do pracy *Dzieje Polonii w Ameryce Łacińskiej*²¹. Z kolei opracowania Andrzeja Dembicza²² oraz szkice Tadeusza Palecznego²³ rozszerzają obraz stanu badań nad omawianą problematyką na okres ostatnich kilkunastu lat. Warto zwrócić także uwagę na studium Wojciecha Ligęzy²⁴ oraz refleksje Władysława Miodunki nad dotychczasowym stanem interesujących nas badań²⁵.

Po dokonaniu chociażby pobieżnego przeglądu stanu prac nad zagadnieniem polskiego wychodźstwa do Brazylii nasuwa się kilka uwag podsumowujących. Trudno nie zgodzić się z konstatacją Władysława Miodunki: „We wszystkich opracowaniach podkreśla się, że osadnictwo polskie w Brazylii miało przede wszystkim chłopski charakter. To chłop polscy stanowili w poszczególnych okresach 90–95% imigrantów. Jeśli więc chłopskość jako cecha tej grupy jest

¹⁹ M. Kula, *Wstęp*, [w:] *Dzieje Polonii...*, s. 34. Zob. także: tegoż, *Wspomnienia uczestnika sympozjum*, [w:] *Polonia brazylijska w piśmiennictwie polskim. Antologia*, red. J. Gmitruk, I. Klarner-Kosińska, J. Mazurek, Warszawa 2000, s. 324 i n.

²⁰ M. Kula, *Ameryka bliska i daleka*, [w:] *Ameryka Łacińska w relacjach Polaków. Antologia*. Wybór, wstęp, koment. i przyp. M. Kula, Warszawa 1982, s. 5–48. Zob. także: tegoż, *Ameryka...*, [w:] *Emigracja – Polonia – Ameryka Łacińska...*, s. 55–83.

²¹ Tenże, *Wstęp*, [w:] *Dzieje Polonii...*, s. 7–37.

²² Zob. przyp. 4.

²³ T. Paleczny, *Ameryka bliższa czy dalsza? Polonia latynoamerykańska w piśmiennictwie polskim po 1980 roku. Szkic bibliograficzny*, [w:] *Emigracja – Polonia – Ameryka Łacińska...*, s. 85–91; tegoż, *Stan i perspektywy badań nad Polonią latynoamerykańską*, [w:] *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, red. G. Babiński, H. Chałupczak, Kraków 2006, s. 249–255.

²⁴ W. Ligęza, *Doświadczenia latynoamerykańskie we współczesnej literaturze polskiej*, [w:] *Emigracja – Polonia – Ameryka Łacińska...*, s. 131–157.

²⁵ W. Miodunka, *O potrzebie biografistyki polonijnej w Brazylii*, [w:] *Losy Polaków żyjących na obczyźnie i ich wkład w rozwój kultury i nauki krajów osiedlenia na przestrzeni wieków. Materiały III Sympozjum Biografistyki Polonijnej, Rzym 25–26 września 1998*, red. A. i Z. Judyccy, Lublin 1998, s. 71–76; tegoż, *O nowe spojrzenie na Polonię brazylijską*, „Przegląd Polonijny” 1997, z. 4, s. 5–18; tegoż, *O nowe spojrzenie na Polonię brazylijską*, [w:] *Polonia brazylijska w piśmiennictwie...*, s. 340–355.

dobrze znana i utrwalona w świadomości społecznej, to mniej znana czy wręcz nieznana jest druga jej cecha: to, że do grupy tej należało wielu „intelektualistów, dziennikarzy, naukowców, księży, wojskowych, artystów, którzy wnieśli wielki wkład w modernizację, w rozwój materialny i intelektualny Brazylii”²⁶. Wydaje się, iż na tym polu jest jeszcze wiele do zrobienia. Wiąże się z tym m.in. postulat prac biografistycznych. Na tle bogatego dorobku piśmienniczego w omawianym temacie dość skromnie przedstawia się naukowa literatura dotycząca politycznego wychodźstwa z ziem polskich do Brazylii czy też działań ukierunkowanych na sprawy macierzystego kraju, podejmowanych przez emigrację w okresie dwóch wojen światowych. Kwestii niedostatecznie wyświetlonych pojawia się tu więcej. Konieczne jest oparcie potencjalnych badań na kwerendzie brazylijskich zbiorów. Ukazujące się w ostatnich latach wydawnictwa stanowią poniekąd odpowiedzi na pozostałe nowo formułowane postulaty badawcze. Postulaty te przede wszystkim kierują jednak uwagę na stan obecny środowiska polonijnego w Brazylii.

²⁶ W. Miodunka, *O nowe spojrzenie...*, [w:] *Polonia brazylijska...*, s. 347.